

Barbara Kozak

Poezja na usługach władzy : wczesna panegiryczna twórczość Symeona z Połocka

Studia Rossica Posnaniensia 36, 123-133

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

POEZJA NA USŁUGACH WŁADZY – WCZESNA PANEGIRYCZNA TWÓRCZOŚĆ SYMEONA Z POŁOCKA

POETRY AT THE SERVICE OF AUTHORITIES – EARLY PANEGYRIC WORKS OF SYMEON OF POLOTSK

BARBARA KOZAK

ABSTRACT. In this paper we endeavour to probe into the life and art of a unique poet and intellectual Symeon of Polotsk. We are dealing with this on the basis of his first still unpublished manuscript, focusing on the panegyric works. Symeon, the future tutor of Peter the Great was formed in the turbulent times of the 17th century on the eastern lines of the weakening Polish empire. In his thirties he was forced to flee his native Polotsk and took refuge under the wings of tsar Alexei Mikhailovich in Moscow.

There his talents found an excellent opportunity to flourish. The court of the Romanovs was fast becoming the cultural and spiritual centre of the absolute monarchy, which was soon to become the powerful Russian empire. The poetry of Symeon took an indispensable part in the burgeoning royal ceremonial. In this the poet not only responded to the realities of the tsar's court, but shaped new directions in the baroque art and influenced other wordsmiths of his time. The uniqueness of his approach to the panegyric poetry employs biblical symbols and celestial analogies in order to celebrate the might and wisdom of his master and protector.

This paper pays tribute to the indisputable originality of the works of Symeon of Polotsk, all of which give him a prominent place in the European baroque poetry.

Barbara Kozak, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn – Polska.

29 lipca 1654 roku pod murami Wilna miała miejsce bitwa, zakończona zajęciem miasta przez wojska rosyjskie. Zostały zniszczone liczne kościoły oraz klasztorzy katolickie i unickie. Prawdopodobnie już następnego dnia po tych wydarzeniach jeden z uczniów kolegium wileńskiego i poeta – Symeon – opuścił miasto i wyruszył do rodzinnego Połocka¹. Tutaj stanął przed dylematem, czy wstąpić do wojska, czy też znaleźć jakiegoś dobroczyńcę, który ochroniłby go przed zmiennymi kolejami losu. Ostatecznie w 1656 roku Symeon wstąpił do monasteru Objawienia Pańskiego i jednocześnie został nauczycielem w szkole brackiej. Praca ta nie do końca odpowiadała ambicjom młodego mnicha. Zdaniem A. Robinsona,

¹ Zob. Д. Жуков, Л. Пущкарев, *Русские писатели XVII века* (сер. „Жизнь замечательных людей”), Москва 1972.

не находя применения своим, как ему казалось (и вполне справедливо), недожинным силам, этот учитель иронизировал над собой в автобиографическом стихотворении: очень уж у него „ума” в голове много стало, так что временами даже

„сквозь нос разум вытекает,
Да Семен умен – языком принимает”².

Uczony cytuje również wiersz Symeona, w którym poeta próbuje znaleźć wyjście z tej sytuacji:

Видите мене, как я муж отраден,
Возрастом велик и умом израден?
Кто ся со мною может поравнати,
Разве из мертвых Голиафу встати
Ума излишком, аж негде девати, –
Купи, кто хочет! а я рад продати³.

Odpowiedź na to swoiste ogłoszenie nadeszła nadspodziewanie szybko. Na samym początku działalności nauczycielskiej Symeona, w lipcu 1656 roku, doszło do brzemiennego w skutki spotkania. Do Połocka w początkowej fazie wojny rosyjsko-szwedzkiej przybył car Aleksy Michajłowicz. Symeon zwrócił na siebie uwagę władcy jako autor powitalnych wierszy recytowanych przez uczniów szkoły, w której był nauczycielem.

Последовавшие за тем встречи и события заставили Симеона серьезно задуматься о том, какие огромные возможности представились бы ему как ученому и поэту, обрати он покровительство русского царя, какое широкое поле для просветительской деятельности нашел бы он в России⁴.

Poeta wiedział, że ewentualny wyjazd do Moskwy musi być poprzedzony pewnymi przygotowaniem. Przybysze z Ukrainy i Białorusi dzięki swemu wykształceniu i szerokim horyzontom myślowym byli w stolicy chętnie przyjmowani, chociaż czasem wzbudzali również obawy. Głoszone przez nich poglądy, związane z wykształceniem typu jezuickiego, wzbudzały wątpliwości co do czystości ich wiary. Ponadto Ukraińcy i Białorusini rzadko posługiwali się językiem cerkiewnosłowiańskim, obowiązującym w literaturze Rusi Moskiewskiej. Dlatego też Symeon rozpoczął naukę tego języka, o czym sam napisał w *Przedmowie do Rymologionu*:

² А.Н. Р о б и н с о н, *Борьба идей в русской литературе XVII века*, Москва 1974, s. 30–31.

³ Wiersz nosi tytuł *Стихи утешные к лицу единому* (*Синодальное собрание*, nr 731, л. 97), cyt. za: В.П. Г р е б е н ю к, „*Рифмологийон*” Симеона Полоцкого (*история создания, структура, идеи*), [w:] *Симеон Полоцкий и его книгоиздательская деятельность*, Москва 1982, s. 301.

⁴ С. П о л о ц к и й, *Вирши*, сост., подг. текстов, вступ. статья и коммент. В.К. Былинин, Л.У. Звонарева, Минск 1990, s. 7.

Писах в начале по языку тому,
иже свойственный бе моему дому.
Та же увидев многу пользу быти
славенскому ся чистому учити,
Взях грамматику, прилежах читати,
Бог же удобно даде ми ю знати;
К тому странная сущи ей подобна,
в знания пользу бяше ми удобна.
Тако славенским речем приложихся,
елико дал Бог знати научихся⁵.

Jednakże nauka języka nie była jedyną drogą do osiągnięcia wyznaczonego celu. Symeon postanowił wykorzystać również swój talent poetycki. Jak wiadomo, jedną z wielu przyczyn rozwoju literatury barokowej jest formowanie się absolutyzmu. Aby podkreślić swoją wielkość, władcy wprowadzali na dworach bogaty ceremoniał. Otaczali się poetami, muzykami, malarzami i innymi artystami. W Rosji kształtowanie nowej monarchii zbiegło się z rozkwitem koncepcji „Moskwy – Trzeciego Rzymu”. Doktryna ta, początkowo religijna, z czasem stała się również ideą państwową, co doprowadziło do przyznania monarsze roli sakralnej. Sztuka barokowa, z jej przepychem i bogactwem, znakomicie uzupełniała rozmaite dworskie uroczystości i zamieniała je w swoiste przedstawienia teatralne. W ten sposób między monarchią i kulturą wytworzyła się ścisła więź, co przejawiało się szczególnie mocno w dworskim ceremoniale. Wszystko było w nim przewidziane, każda czynność miała znaczenie. Od czasów Symeona z Połocka do życia dworskiego w Rosji weszła też poezja. Wiersze panegiryczne pisane były nie tyle w celu drukowania ich w księgach, ale raczej po to, by mogły być wygłaszane przy dworze czy też wręczane władcom w formie pięknie oprawionych i ilustrowanych egzemplarzy.

Symeon był pierwszym autorem tego typu utworów, skierowanych do przedstawicieli moskiewskiego społeczeństwa, a zwłaszcza do cara Aleksego Michajłowicza. Z roku 1656 pochodzą dwa takie teksty, noszące tytuł *Metry*. Były to deklamacje napisane z okazji przyjazdu Aleksego Michajłowicza do Połocka. Nie można stwierdzić z całą pewnością, że jedynym ich autorem był Symeon. Jeden z utworów został najprawdopodobniej napisany wspólnie z ojcami i braćmi klasztoru Objawienia Pańskiego, natomiast drugi jest nieznacznie zmienionym tekstem *Prosfonimy*, napisanej w 1651 roku z okazji przyjazdu metropolity Michała Rogozy do Lwowa. W *Metrach* imię Rogozy zostało zastąpione imieniem cara⁶.

Poeta wychwalał władcę jako wyzwoliciela Białorusi i porównuje go do cesarza Konstantyna i księcia Włodzimierza. Wysławia cara jako jedyne wodza prawo-

⁵ (Предисловие к „Рифмологиону”). Предисловие ко благочестивому читателю, сур. за: С. П о л о ц к и й, *Избранные сочинения*, подг. текста, статья и коммент. И.И. Еремина, Москва–Ленинград 1953, s. 218.

⁶ Zob. А.М. П а н ч е н к о, *Симеон Полоцкий*, [w:] *Словарь книжников и книжности Древней Руси*, вып. 3, (XVII в.). Ч. 3: П–С, Санкт-Петербург 1998, s. 364.

sławnego, który wyzwolił Ruś Białą i Małą z niedoli i jarzma heretyckiego, czyli od Polaków.

Rosyjscy działacze polityczni i wojskowi wiedzieli, że wyprawa nie zakończyła się poważnymi sukcesami, mało tego, walki polsko-rosyjskie zamarty właściwie już w końcu 1655 roku, gdyż w wyniku najazdu szwedzkiego sytuacja polityczna uległa rewolucyjnej zmianie i Rosja nie wiedziała jeszcze, jakie w tych warunkach zająć stanowisko. Wybuch wojny rosyjsko-szwedzkiej w 1656 ułatwił polsko-rosyjskie porozumienie i zawarcie rozejmu. Mimo to postanowiono, że wyprawa ta zostanie przedstawiona jako błyskotliwe zwycięstwo. W tej sytuacji pochwalne utwory Symeona okazały się bardzo aktualne i stały się nowym składnikiem dworskiego ceremoniału. W swoich wierszach poeta odwoływał się do tradycji, która była mu bliska jeszcze z okresu nauki w Kolegium Kijowsko-Mohylańskim. W Polsce, a także na Ukrainie i Białorusi ody ku czci wodzów czy też wybitnych mecenasów sztuki były popularne już od XVI wieku.

W *Winszowaniu obrania na królestwo Polskie* Symeon ofiarował carowi koronę polską i litewską. Jego dawny nauczyciel Ignatij Jewlewicz posunął się jeszcze dalej, twierdząc, iż od tej chwili Aleksy Michajłowicz to

нареченный корол Польский, великий князь Литовский, Русский, Прусский, Жмудский, Мазовецкий, Инфляндский и прочия.

Prosił też Boga, aby pozwolił carowi władać i innymi licznymi krajami⁷. Warto podkreślić, że interesy polityczne i religijne stanowiły w świadomości poety jedność, i kiedy Symeon opiewał przyłączenie „Liwonii” do Rosji, było to dla niego wydarzenie ważne nie tylko jako akt polityczny, ale i religijny:

Ливония тобою прият бога в теле,
В тайнах пречистых, чаю, познает отселе...⁸

Poezja panegiryczna Symeona adresowana była głównie do jednego człowieka – cara Aleksego Michajłowicza.

Необходимость широкой пропаганды идеей абсолютизма, просвещения в этом плане всех слоев общества, а не только двора начинала осознаваться поэтом⁹.

Poeta przedstawiał roszczenia i pragnienia dworu moskiewskiego jako już osiągnięte i uznane przez wszystkich.

W pierwszym rękopisie Symeona również znajdują się wiersze panegiryczne skierowane do cara i jego rodziny (*Stichi k osudaru Caru Alexieiu Michajłowiczu*

⁷ „Древняя Российская Вивлиофика”, s. 320–322, cyt. za: А.Н. Р о б и н с о н, *Борьба идей...*, указ. соч., s. 34.

⁸ *Wiersze na szczęśliwy powrót cara miłości spod Rygi*, rękopis cyt., k. 5.

⁹ (О.А. Державина, ред.), *Панегирическая литература петровского времени*, [w:] *Русская старопечатная литература (XVII – первая четверть XVIII в.)*. Т. III: *Симеон Полоцкий и его книгоиздательская деятельность*, под ред. А.Н. Робинсона, Москва 1979, s. 9.

Welikiia i Małyia i Bielyia Rusi Samoderzcu, Stichi k osudaryni Carycy, Stichi k osudaru Carewiczu)¹⁰. Te wiersze to typowe wiersze panegiryczno-okolicznościowe, w których kompozycji Symeon z Połocka przestrzegał określonego schematu. Rozpoczął je wyrażeniem niezmiernej radości, przejawiającej się między innymi wesołymi tańcami z tego powodu, że może stanąć przed obliczem „prawosławnego cara // mnohich carstw i kniastw krepkiego Hosudara”. Poeta obficie czerpał z symboliki solarnej, porównując członków rodziny carskiej do ciał niebieskich. Występują tutaj wątki poetyckie, które Symeon będzie rozwijał na dalszych etapach swojej twórczości: Rosja jako niebo, car – słońce, caryca – księżyc, carewicz – zorza poranna, carówny – gwiazdy.

Metafora władcy jako słońca w twórczości Symeona z Połocka stała się swoistym mottem absolutyzmu. Warto przypomnieć w tym miejscu, że pojawiła się ona w Rosji wcześniej niż we Francji, gdzie młody Ludwik XIV jeszcze walczył z arystokracją i królem Słońce nazywano go dopiero po roku 1661.

Światło umożliwia oglądanie piękna i kolorów, wszystko, co żyje, garnie się do światła, nawet sztucznego. Jak więc przyciągający musi być majestat władcy Rosji! W tej pozornie prostej metaforze zawarta jest tajemnica. „Nie ma nikogo, kto nie znałby światła, nikogo też – kto je zna. Nie ma nikogo, kto nie znałby jego cudownego działania, nikogo też – kto znałby jego istotę” – rozmyśla D. Forstner¹¹.

¹⁰ Omawiane teksty znajdują się w rękopisie CollectANEA ZEBRAN<IE> SCRIPTOW ROZMAITYCH i NOTATIE. Zbiór ten znajduje się obecnie w kolekcji rękopisów Moskiewskiej Drukarni Synodalnej w Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych w Moskwie. RPADD, F. 381, op. 1, Rękopisy Biblioteki Drukarni Synodalnej, nr 1800. Wiersze i notatki Symeona Połockiego. Autograf. 2° (≈ 18,25 x 30,75 cm). Karta tytułowa luźna, z ubytkami, „wyjedzonymi” przez atrament w niezbyt dobrej jakości papierze (podobne ubytki znajdują się też na niektórych innych kartach). Część nazwy (podaną w nawiasach kątowych) autor dopisał później. Według oryginalnej foliacji kart 165, aktualnie – 147. Jest to zbiór rękopiśmienny o bardzo różnorodnej treści. Można przypuszczać, że złożyły się na niego części zapisywane w różnym czasie, dopiero później połączone w jedną całość, nie zawsze zgodnie z chronologią powstawania. Świadczyć może o tym np. to, że na samym początku znajdują się *Metry* [...] *na przybycie Cara Aleksego...*, które powstały w roku 1656, a *Akafist*, który zgodnie z adnotacją Symeona powstał w roku 1648, zajmuje karty od 53 do 75. Rękopis posiada cechy brudnopisu – notatnika, o czym świadczą między innymi zamazane i przekreślone wiersze, liczne karty wydarte i notatki „przeprawiono”. Zbiór zawiera notatki z lektury, ćwiczenia językowe oraz różnego rodzaju informacje praktyczne. Zdaniem Ryszarda Łuźnego, są to wypisy między innymi z Pisma Świętego, ojców kościoła, autorów starożytnych i źródeł polskich, np. z kronik Kromera i Bielskiego. Wymieniany jest też C. Baroniusz. Można przypuszczać, że omawiany zbiór obejmuje okres od 1648 do 1663, a był uzupełniany również później, w czasie pobytu pisarza w Moskwie, o czym świadczy między innymi wykaz królów polskich, uzupełniony notatką „1675 – Jan Trzeci Sobieski”. Fragmenty wierszy Symeona z Połocka znajdujące się w niniejszej pracy zostały zaczerpnięte z tego właśnie rękopisu, jeśli pochodzą z innych źródeł, zostało to zaznaczone w przypisach.

¹¹ D. Forstner OSB, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. i opr. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Warszawa 1990, s. 92.

Słońce oświetla i daje życie, ale bezpośrednio patrzenie na nie może oślepić. Poeta cieszy się z możliwości przebywania w pobliżu cara, ale patrzy na „skipetr”, jak gdyby nie mając odwagi spojrzeć prosto w oblicze władcy. Swój szacunek wyraża poprzez padnięcie do nóg i całowanie „desnicy”. Ale już w wierszu do carowicza poeta deklaruje: „stopy lobzaiu”. Inaczej odnosi się Symeon do carycy – „Łuny”, która razem ze słońcem „Światem isprawlaje”. W wierszu skierowanym do władczyni pozwala sobie na większą odwagę i bezpośredniość i „wzira je” na „preswiatło lice”. Takie zróżnicowanie postawy poety łatwiej zrozumieć, jeżeli weźmie się pod uwagę zależność księżycy od słońca, które „nie ma własnego światła, co już, choć z jakąś niepewnością, stwierdzali starożytni, lecz w kobiecym oddaniu przyjmuje je od Heliosa”¹². W takim ujęciu, zgodnie z wierzeniami świata starożytnego, „Selene jest matką wszelkiego życia, [...] dobrotliwą pośredniczką między sferami kosmicznymi [czyli słońcem – B. K.] a ziemią, od której jest oddalona najmniej”¹³. Podobnie caryca powinna być pośredniczką między ludźmi a carem. W tym kontekście staje się czytelne nazywanie następcy tronu zorzą poranną, będącą symbolem nadziei. Taka myśl wynika również z wiersza Symeona, który w imieniu ludu wyznaje: „W tobie nadezdu wsi sny polahaie(m) // jako tmy noszcznoy nikohda poznaiem”.

Wydawcy zbioru białoruskiego¹⁴ przypuszczają, że wiersz, którego adresatem jest car, powstał w roku 1657. Wskazują na to – ich zdaniem – słowa „smiri supostaty // ize ne choszczut tia za Cara znati”. Wiktor Bylinin i Lola Zwonariowa wiążą te słowa z realną sytuacją polityczną i historyczną, przywołując znany fakt obrania cara Aleksego Michajłowicza na tron polski i brak akceptacji dla nowego władcy przez Polaków¹⁵. Pozostałe wiersze skierowane do carycy i carewicza datują oni na okres, kiedy Symeon przebywał w Moskwie i poznał już całą rodzinę carską. Jednak koncepcja taka nie do końca może zostać zaakceptowana. Należałoby raczej przypuszczać, że teksty te powstały jednocześnie, niezależnie od tego, którą datę przyjmujemy – czy okres pobytu Symeona w Moskwie, czy też rok 1657, kiedy car przebywał w Połocku. Czy nie można założyć, że poeta zapragnął uczcić nie tylko cara, ale też jego rodzinę, choć ich nie widział przed sobą? Za prawdziwością tezy o jednoczesnym powstaniu omawianych tekstów przemawia choćby to, że znajdują się one w rękopisie obok siebie, na jednej stronie. Umieszczone są w dwóch kolumnach, co raczej wyklucza dopisanie wierszy skierowanych do cara i carewicza później, na wolnym miejscu. Jednak ważniejszym argumentem wydaje się to, że wszystkie te teksty są związane tematycznie i ideowo, widać w nich jedną myśl. Jak

¹² Tamże, s. 97.

¹³ Tamże, s. 98.

¹⁴ С. П о л о ц к и й, *Вупуш*, указ. соч. Ta piękna w swojej szacie graficznej publikacja cieszy się jednak złą opinią ze względu na niezliczone omyłki drukarskie, jak też ewidentne błędy odczytania niewątpliwie trudnego rękopisu. Niejednokrotnie można natknąć się w niej na opuszczone wyrazy, a nawet całe wersy. Bardzo często zmianie ulega sens wierszy (co bardzo łatwo dostrzec przy porównaniu tekstu rękopisu z ich przekładami, dokonanymi przez wydawców).

¹⁵ Tamże, s. 392.

pokazano wyżej, przez trzy omówione teksty przewijają się takie popularne w poezji barokowej środki poetyckie, jak symbolika solarna czy metafora zorzy porannej. W ten sposób poeta wyraża swoją postawę wobec członków rodziny carskiej, od których przecież zależało całe jego późniejsze życie w Moskwie.

W wierszach *Stichi k osudaru Caru Alexieiu Michajłowiczu Welikiia i Małyja i Bielyja Rusi Samoderżcu*, *Stichi k osudaryni Carycy*, *Stichi k osudaru Carewiczu* w ramach panegirycznej formy wypowiedzi przekazał też Symeon nadzieje społeczeństwa Białej Rusi w okresie faktycznego, ale nie zatwierdzonego jeszcze oficjalnie, połączenia z mocarstwem Moskiewskim. Radość i głęboka wdzięczność za uwolnienie od wieloletniego ucisku polskiego i szlacheckiego, wiara w to, że car zawsze będzie obrońcą – stały się centralną tezą tego krótkiego cyklu. Wiadomo, że Aleksy Michajłowicz w roku 1664 naciskał na to, żeby Połock pozostał w granicach Państwa Moskiewskiego.

Poeta wyraża nadzieję, że władza cara rosyjskiego „pobiedit wrahi, smirit supostaty” i obejmie „Wostok i Zapad, Siwer, Juha strany”, oraz życzy rodzinie carskiej „dołho carstwovati // prostrannym swietom wsiudu obładati”. W wierszu skierowanym do carewicza Symeon twierdzi, że za panowania Aleksego Michajłowicza, a także jego następcy Aleksego Aleksiejewicza Rosja będzie sławna na całym świecie.

Dla poety ważne było zaznaczenie, że wszystko dzieje się z woli cara, a spełnienie tej woli powinno zostać zauważone i wynagrodzone:

Az że, rab prysnyi, imam rabotati
Wierno ti wsehda, czaja blahodati.

We wczesnych wierszach Symeon wyznał, że chętnie będzie służył władcy jako wieczny sługa. Taka deklaracja prowadzi do wniosku, że wszyscy powinni tak samo ofiarnie poświęcić swoje życie i talent carowi i cieszyć się z tego powodu, tak jak czynią to niebo i ptaki, które „pieniem sładkim wosklicajut” na chwałę władcy.

Panegiryczne metafory Symeona nieraz osiągają niespotykane rozmiary. Często pojawiają się paralele między carem ziemskim i niebieskim, a korona carska porównywana jest z niebieską. Motyw ten przewija się między innymi w deklamacji *Wieszowanie Zmartwychwstania Pańskiego Preswiałomu Carskomu welicestwu i Welikomu Kniaziu Alexieju Michajłowiczu, wseja Welikiia i Małyja i Bielyja Rossyi Samoderżcu*. Utwór składa się z 12 numerowanych wierszy. Z reguły pierwsza część każdego z nich zawiera analogie biblijne lub opowiada historię zaczerpniętą z *Pisma Świętego*, odnoszącą się do tajemnicy Zmartwychwstania. Pojawiają się też aluzje do śmierci Chrystusa na krzyżu, który „umierł bie za ny, koncem czelowieka”, ale obecnie, „wrahi poraziw i smiert pobiediw”, zmartwychwstał jako „pobieditel ada”. W czwartym wierszu deklamacji poeta podkreśla kontrast między sytuacją przed i po Zmartwychwstaniu. Atrybuty męki stają się obecnie symbolami władzy: krzyż, na którym Zbawiciel poniósł śmierć, zamienia się w „skipetr krestnyj nad zemleju”, korona cierniowa – w wieniec „pobiednyj”. Chrystus – „wczera plennik, ninie pobieditel // Demona ada, smerti sokruszytel” – wzywa cara, aby ten nadal zwyciężał wrogów Rosji i chrześcijaństwa:

...tia przyzwaiaet
 K torżestwu, caru, iże tiebie daiet
 Nad supostaty pobiedu twoimi,
 Y ohradit tia anhefy swoimi,
 Jako nikohda pretknuti sia tiebie,
 No carem zemli byti, i na niebie.

Deklamacja *Winszowanie Zmartwychwstania...* zawiera nie tylko wątki chrystologiczne, zaczerpnięte z Ewangelii, ale również motywy pochodzące ze *Starego Testamentu*. Na przykład w wierszu drugim poeta przypomina Adama, który zgrzeszył, ale „dnes kresta drewom s Ada swobozdenny”. Ciekawe, że w czterech kolejnych wersach drzewo ma różne znaczenia. Po raz pierwszy zostało ono użyte w wyrażeniu „drewniu sławu”, w którą popadł Adam „ot zmiia drewom prelszczenny”, czyli po spróbowaniu zakazanego owocu z drzewa poznania dobra i zła. W następnych zaś wersach drzewo, które poprzednio odznaczało się raczej negatywną konotacją, nabiera siły zbawczej, mocy odkupienia grzechów. Drzewo upadku przekształca się w drzewo Zmartwychwstania, gdyż jest to drzewo krzyża, na którym umarł Chrystus. Teraz drzewo ma siłę wydobywania z otchłani piekielnej i moc zniszczenia „zmijewoj hlawy”, która przyczyniła się do upadku pierwszego człowieka. Drzewo pojawia się w tej strofie jeszcze raz, kiedy Zmartwychwstały wręcza carowi „znamia”, czyli znak tego, że władca rosyjski zwycięży wrogów, podobnie jak Chrystus zwyciężył zło i śmierć:

Sieze drewo, woskresszy wruczaiet
 Tebie, nasz caru, i za znamia daiet.
 Da i ty kresta wrahi pobiediszy,
 Plen Syon ot wrah temnych swobodiszy.

Wiersz piąty oparty jest na symbolice zamkniętych i otwartych drzwi. Poeta przedstawia obraz zamkniętego Raju, do którego wejścia broni uzbrojony anioł, aż do momentu, kiedy zostaje on otwarty „krestnym kluczem” w chwili śmierci i zmartwychwstania Chrystusa. „W znaczeniu eschatologicznym drzwi otwarte oznaczają dostęp do wiecznej szczęśliwości, zamknięte – wyłączenie z królestwa niebieskiego”¹⁶. Z tym toposem łączy się bardzo ściśle inny, a mianowicie – drabina, którą Jakub zobaczył w widzeniu sennym: „Bramą do nieba nazywa Jakub (Księga Rodzaju, 28, 17) miejsce, gdzie we śnie oglądał drabinę, po której wstępowali i zstępowali aniołowie. [...] Prorok widzi «drzwi otwarte w niebie», które pozwalają mu wejrzeć w tajemnice zaświatów”¹⁷. W podobny sposób podejmuje ten temat również Symeon, którego zdaniem „Lestwica drewle Jahowom zrienna // z Holhofy k nebu jest i prystawlenna”. Obrońcą drogi dla ludzi „chotiaszczych w nebo szestwowati” jest w wierszu Symeona oczywiście car

¹⁶ D. Forstner OSB, *Świat symboliki...*, op. cit., s. 384.

¹⁷ Tamże.

Seho ty puti userdnyi chranytel,
 Caru preswietlyi i wiernyi chranitel.
 On ti na persiech, iecho ty na hlawu
 Z wiencem wkładaiesz, Raspiatomu w sławu.

Omawiany cykl jest zbudowany w charakterystyczny sposób. Każda ze strof kończy się fragmentem, w którym poeta składa carowi życzenia. Dotyczą one zazwyczaj pozycji cara rosyjskiego jako zwycięzcy, obrońcy prawdziwej wiary i prawosławia. Również w taki sposób kończy się cały utwór. Ostatnia, dwunasta strofa – to życzenia wielu lat życia i sprawowania władzy skierowane do całej rodziny carskiej.

dazd swetloy Carycie
 Mnogo let zyti pry twoiey desnicie.
 Dažd Carewiczu mnoholestwowati,
 Da by mołł sławu Twoiu razszyrati.
 Swietłym Carewnam podazd mnoha leta,
 Da tebe chwałat, Istinnaho Swieta.

Warto zauważyć, że w zacytowanym wyżej fragmencie widoczny jest podobny stosunek do rodziny carskiej, jak w cyklu *Stichi k osudaru Caru Alexieiu Michajłowiczu Welikiia i Małyia i Bietyja Rusi Samoderżcu*, *Stichi k osudaryni Carycy*, *Stichy k osudaru Carewiczu*. Caryca jest towarzyszką życia władcy i zajmuje miejsce „przy desnicie”, carewicz jako następca tronu ma być nadzieją na przyszłość i kontynuatorem dzieła ojca, a carówny „chwałat” cara jako „Istinnaho Swieta”. Tutaj również widać, że Symeon chętnie wykorzystywał określenia kojarzące się ze światłem i jasnością.

Zapewnia tu również poeta, że do życzeń tych przyłączają się „wsi hrady Roda Rossyiska, i strany”. Tak więc struktura całej deklamacji powtarza niejako strukturę każdej z części.

Wiadomo, że wiersze panegiryczne Symeona najczęściej były adresowane do władcy. Dlatego też warto rozpatrzeć zagadnienie tytułatury. Do pełni i dokładności tytułu carskiego przywiązywano w państwie moskiewskim ogromną wagę i polityczne znaczenie. W okresie, kiedy Symeon pisał swoje wiersze, rozmowy pokojowe z Polską nie były zakończone i Białoruś nie znajdowała się jeszcze w składzie Rosji. Stąd też dodanie do tytułu cara formuły „Białej Rusi” było swoistym manifestem politycznym i świadczyło o stosunku poety do władzy carskiej. W rękopisie znajduje się zanotowany ręką poety pełny tytuł carski:

Bozyjeju Miłosti Weliki Hospodar Car i Weliki Kniaz Alexiej Michajłowicz Wseja Welikija i Małyia i Bietyja Rossyi Samoderzec Moskowskij, Kijewski, Władimerski, Nowhorodskij Car Kazanski Car Astrachanskij, Car Sibirskij, Hospodar Pskowski i Welikij Kniaz Litowski, Smolenskij, Twerskij, Wołyńskij, Podolskij, Uhorskij Permskij Wiackij Bołharskij, i innych. Hospodar i Welikij Kniaz

Nowahoroda, Kijowskije Zemli, Czernihowski, Rezanskiј Połockij Rostowskiј Jarosławskiј, Beloozerskiј, Udorskiј Obdorskiј, Kondinski, Witebskiј, Mstisławskiј, i wsieia Siwernyia Strany Powelitel I Hospodar Iwerskiјa Zemli Kartalinskiх i Gruzinskiх Carey I Kabardynskiе zemli Czerkaskich i Horskich Kniazey, i Inym Mnohim Hospodarstwam, i zemlam Wostocznyim i Zapadnyim y Siewiernym Otczycz i Diedicz i Naslednik i Hospodar y Obładatel¹⁸.

W XVII wieku miało miejsce swoiste rozdwojenie tytułu carskiego. Zauważyć można było rozrastanie się tradycyjnego tytułu władców rosyjskich w miarę jak Rosja dokonywała podbojów i zajmowała kolejne terytoria. Drugiego, półoficjalnego tytułu używano w praktyce dworskiej, literackiej i cerkiewnej. Był on w zasadzie powtórzeniem pierwszego, ale z biegiem czasu uzupełniano go przez dodawanie nowych określeń, które prezentowały główne przymioty panującego. Przedstawiały one cara jako człowieka, podkreślały jego indywidualne zalety. Wprowadzenie tego typu określeń do formuły tytułu (najważniejsze z nich to „тишайший”) sankcjonowało ich wartość i nie pozwalało wątpić w ich prawdziwość. Obiektywnie rację miał protopop Awwakum, kiedy pisał, że car Aleksy Michajłowicz „много мучительства сотворил”, albo Iwan Kotoszychin, którego zdaniem cara nie można było nazwać „тишайшим”. Jednak pisarze kręgu dworskiego uważali za swój obowiązek akcentowanie tej właśnie cechy. Wydaje się, że władcy również podobało się takie określenie, gdyż świadczyło o jego właściwej postawie moralnej, a w późniejszych czasach posłużyło za punkt wyjścia do stworzenia o nim legendy historiograficznej. W prozatorskiej mowie *Oratia, którą miałem do Cara jego Mości w Moskwie A 1660 19 January* poeta zwraca się do cara „Bohomizbrannyi, Bohomwienczannyi, Bohom nam darowannyi”.

Już za życia cara wokół problemu wprowadzania nowości do tytułu carskiego wynikła ostra polemika. Pop Łazarz, bliski współpracownik Awwakuma, zwrócił się do cara z pismem, w którym zaprotestował przeciwko nowym określeniom dawanym do tytułu. Głównym obrońcą nowości był zaś Symeon, złośliwie oskarżający Łazarza w *Lasce rządzenia*:

Лжи отец и злохитрия начальник! Како бога не боишися ниже людей стыдишися сия дерзая не точию мыслити или глаголати, но и писанием народствовати, яко сими имени прилагательными „тишайший и кротчайший” ругаемся имени великаго государя и царя нашего. [...] Не веси, яко добродетель тихости и кротости тако украшает лице царское, и сама им украшается, яко драгоценный бисер чистым златом и злато бисером¹⁹.

Jak widać, Symeon lojalnie wypełniał wzięte na siebie obowiązki piewcy monarchy i monarchii, w zamian za co car zapewnił mu wygodne i dostatnie życie w Moskwie oraz swobodę twórczą. Zgodnie z carskim poleceniem Symeon z Po-

¹⁸ Rękopis cyt., k. 141. Zachowano autorski podział na wersy.

¹⁹ *Laska rządzenia*, s. 102, cyt. za: А. Р о б и н с о н, *Борьба идей...*, указ. соч., s. 74–75.

locka został zakwaterowany w monasterze Zaikonospaskim, znajdującym się w pobliżu Kremla. Dodatkowo otrzymał dzienną pensję w wysokości 5 altynów, co na owe czasy stanowiło znaczącą sumę, biorąc pod uwagę, że całodzienne utrzymanie mnisi otrzymywali bezpłatnie. Lew Puszkariow wylicza, że była to równowartość 15 kopiejek, czyli tyle, ile kosztowało w połowie XVII wieku jagnię lub prosię. Oprócz tego z okazji różnych świąt otrzymywał z departamentu spraw tajnych dodatkową gażę „naturą” (np. „белуга, 3 осетра” lub też „стерлядь да 3 леща”²⁰). Symeon mieszkał w klasztorze w bardzo dobrych warunkach, miał trzech służących i konia do wyłącznego użytku²¹. Najważniejsze jednak wydaje się to, że poeta zyskał możliwość „являться во дворец по всем торжественным случаям со своими стихотворными поздравлениями”²², dzięki czemu mógł rozwijać swój talent.

²⁰ *Дела тайного приказа*, кн. I. – РИБ („Русская историческая библиотека”), т. XXI, Санкт-Петербург 1907, стлб. 1002, 1220, 1713, cyt. za: А.Н. Р о б и н с о н, *Борьба идей...*, указ. соч., s. 41.

²¹ Е. Т а т а р с к и й, *Симеон Полоцкий (его жизнь и деятельность)*. Опыт исследования из истории просвещения и внутренней церковной жизни во вторую половину XVII века, *Ерофея Татарского*, Москва 1886, s. 204.

²² С. П о л о ц к и й, *Виши*, указ. соч., s. 8.